

İletişim Çalışmaları ve Psikoloji Birlikteliğinin Önemi: COVID-19 Pandemisi Bağlamında Disiplinler Arası Bir Analiz

The Importance of the Collaboration Between Communication Studies and Psychology:
An Interdisciplinary Analysis in the Context of the COVID-19 Pandemic

Fehime Elem YILDIRIM*

Öz

Deneyimlediğimiz sosyal ve fiziksel koşulların analizi ile bu koşulların etkilerinin değerlendirilmesinde hem iletişim çalışmalarının hem de psikoloji disiplininin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu iki disiplinin etkileşimi iletişim teknolojisinin ilerlemesi ve kullanımının yaygınlaşması ile birlikte daha da gelişim göstermiş, çok boyutlu bir araştırma geleneğini inşa etmiştir. Böyle bir disiplinler arası yaklaşımın bilimsel çalışmalara sağladığı önemli katkılar bulunmaktadır. Bu çalışma, iletişim çalışmaları ve psikoloji birlikteliğinin önemini, bu disiplinler arası yaklaşımın pandeminin öne çıkardığı sorunların olası çözümündeki rolünü ortaya koyarak vurgulamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla pandemi sürecinin öne çıkardığı sorunlarla ilgili literatür taranarak bu iki disiplinin birlikteliğine ihtiyaç duyan araştırma alanları ve gelecek çalışmalar için yeni araştırma soruları belirlenmiş ve analiz edilmiştir. Çalışmada bu disiplinler arası yaklaşımın a) dünyanın karşı karşıya kaldığı çevre sorunlarının çözümünü, b) pandemi sürecinin insan psikolojisine etkilerini, c) pandemi sürecinin çevrimiçi mahremiyet ihlali ve gözetim pratiklerine etkisini, d) pandemide sağlıkla ilgili olumlu davranışların geliştirilmesi ile ilgili yaşanan zorlukları ele alırken sağlayacağı önemli bilimsel katkılar olabileceği ortaya konmuştur. Formüle edilen araştırma sorularının gelecek çalışmalara yol göstermesi ve pandemi sürecine olduğu kadar pandemi sonrası sürece de katkıda bulunması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İletişim Çalışmaları, İnsan Davranışı, Psikoloji, COVID-19 Pandemisi, Disiplinler Arası Yaklaşım

Abstract

Communication studies and the discipline of psychology have a major role in the analysis of the social and physical conditions that we experience and in evaluating the effects of these conditions. The interaction of

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Düzce, Türkiye, E-posta: fehimyildirim@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7301-2780

these two disciplines has progressed further with the advancement and widespread use of communication technology and has constituted a multidimensional research tradition. Such an interdisciplinary approach has vital contributions to scientific studies. This study aims to emphasize the importance of the collaboration of communication studies and psychology by revealing the role of this interdisciplinary approach in the possible solution of the problems highlighted by the pandemic. For this purpose, research areas that need the collaboration of these two disciplines and new research questions for future studies have been identified and analysed by scanning the literature on the problems stood out during pandemic. In this study, it has been determined that this interdisciplinary approach can have important scientific contributions while handling a) the solutions of environmental problems faced globally, b) the effects of the pandemic on human psychology, c) the impacts of the pandemic on the breach of online privacy and surveillance practices, and d) the difficulties experienced in the development of positive health behaviours during the pandemic. It is hoped that the formulated research questions can lead the way for future studies and contribute to the post-pandemic period as well as the pandemic period.

Keywords: Communication Studies, Human Behavior, Psychology, COVID-19 Pandemic, Interdisciplinary Approach

Giriş

Dünya 1 Aralık 2019 itibari ile Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp bir pandemiye dönüşen COVID-19 virüsünün sebep olduğu süreci hali hazırda yaşamakta ve bu salgınla mücadele etmektedir. Pandemi süreci bilim dünyasında böyle bir virüsün neden ortaya çıktığı ve dünyanın karşılaşılabileceği yeni sorunlarla alakalı ne yapmamız gerektiği gibi soruları gündeme getirmiştir (bkz. Gorji ve Gorji, 2021; Lorentzen, Benfield, Stisen ve Rahbek, 2020). Geleceğe ilişkin düzenlemelerde, pandemi sürecinde daha da belirginleşen besin tedarikine ilişkin sorunlar, eğitim olanaklarındaki eşitsizlikler, sağlık sistemine ilişkin problemler, göçmenlerin karşı karşıya kaldığı olumsuz koşullar, şehir hayatının getirdiği zorluklar, pandemi sonrası süreçte dünyayı bekleyen iklim olayları, psikolojik ve fizyolojik sağlık sorunları gibi faktörlerin göz önünde bulundurulması önerilmektedir (Lambert vd., 2020). Pandemi sürecinin çocuklara etkisi ve onların geleceğinin yeniden inşası için bize işaret ettikleri (Clark vd., 2020), pandemi sonrası ekonomik yapılanmanın neleri gözetmesi gerektiği (Bhusal, 2020), pandemi sürecinin beraberinde getirdiği psikolojik sorunlar (Holmes vd., 2020; Salari vd., 2020; Thakur ve Jain, 2020) gibi farklı noktalar bilimsel çalışmaların odağındadır.

Bilimsel çalışmalar pandemi sürecine ve sonrasına ilişkin analizlerle bizleri aydınlatırken, pandemi süreci, bilimin dünyanın geleceği ve insanlık için ne kadar önemli bir görev üstlendiğine ilişkin bilinci pekiştirmiştir. Bu sürecin çok öncesinde 1982'de ilk kez kaleme aldığı ve 1987'de gözden geçirdiği "Neden dünyayı kurtarmak için harekete geçmiyoruz?" isimli çalışmasında Burrhus Frederic Skinner (1904-1990), dünyanın sorunlarına ilişkin kaygılarını dile getirirken bilimin dünyanın geleceği için çok önemli bir rolü olabileceğini anlatmıştır. Skinner (1982) bu çalışmasında davranışçılık perspektifinden insanların dünyaya zarar veren davranışlarını, bu davranışların değişime direncini anlatmaya çalışmış¹ ancak genel olarak bilimin dünya için yapabileceği

1 İnsan davranışının, insanın geçmişten getirdiği başka bir deyişle sınırlarını doğal seçilimin belirlediği özelliklerini aştığını anlatmaktadır çünkü artık insanlar kültürel ve çevresel koşulların içerdiği farklı uyaranlar sayesinde yeni davranış biçimleri geliştirmektedir (Skinner, 1982, ss. 2-3). Peki, bu davranışlar nasıl geliştirilebilir? Skinner (1982, ss.

şeyler olduğuna ilişkin düşüncelerini aktarmıştır. Skinner (1982, ss. 11-14) yeni davranışların kazandırılmasını sağlayacak olan kültürel pratiklerin geliştirilmesi için bilime başvurmayı gündeme getirmiş ve bilimin daha iyi bir dünyayı getirecek olan insan davranışlarının oluşturulmasını sağlayacak düzeyde olduğunun altını çizerek bilim insanlarının buradaki önemli rollerine vurguda bulunmuştur. Psikoloji bilimine önemli katkıları ile tanınan Cacioppo (2013, s. 309) da “21. yüzyılda psikoloji bilimi” isimli makalesinde dünyanın karşı karşıya kaldığı doğal kaynak tükenmesi, nüfus artışı, küresel ısınma, nükleer silahlanma, yoksulluk, terörizm, sosyal adaletsizlik, açlık, kötü barınma vb. gibi önemli sorunların merkezinde insan davranışının olduğunu vurgulamıştır.

İnsan davranışının dünyanın karşı karşıya olduğu sorunların merkezinde olduğunu anlatan bu görüşler insan davranışına etki eden faktörlerin ve insan davranışını şekillendiren koşulların önemini akla getirmektedir. Günümüzde iletişim ve medya teknolojileri insan davranışını çevreleyen ve ona etki edebilen önemli bir etmen niteliğindedir. COVID-19 pandemisi, insan davranışının ve onu donatan sosyal olanakların teknoloji eşliğindeki değişiminin ne kadar hızlı olduğunu göstermiştir (MMA-Türkiye 2020). Pandemi sürecinde insanların bir arada olma şekillerini sosyal mesafe kuralları belirlerken, ev odaklı hayatları iletişimin kesintisiz devam edebilmesi için yeni şartların oluşmasını gerekli kılmıştır. Bu yeni şartları mümkün kılan ise iletişim teknolojilerinin sunduğu yeniliklerdir. Türkiye Mobil Pazarlama Derneği'nin (MMA-Türkiye 2020), COVID-19 pandemisi sürecinin başladığı ilk ayları ele alan raporuna göre pandemiden ilk etkilenen Çin ve İtalya gibi ülkelerde mobil iletişimde iş ve eğitim uygulamalarına erişim belirgin bir şekilde artış göstermiştir. Türkiye'de de salgının başlangıcından itibaren benzer bir artış yaşanmıştır. Raporda (MMA-Türkiye 2020), mobil iletişim uygulamaları üzerinden video izleme, sosyal medyada paylaşım yapma, oyun indirme, televizyon izleme, çevrimiçi haber okuma, e-ticaret ve sağlık uygulamalarına erişim gibi birçok aktivitede artış meydana geldiği farklı ülkelerdeki sayılarla ortaya konmuştur. ABD'de COVID-19 salgınında internet kullanımının niteliklerini analiz eden iki çevrimiçi veri sağlayıcısının (SimilarWeb & Apptopia) bilgilerini paylaşan The New York Times gazetesi, korona virüsün yayılması ile birlikte internet kullanımına ilişkin olarak değişen davranışlarımızı değerlendiren bir yazı yayımlamıştır (Koeze & Popper, 2020). Buna göre insanlar evde kaldıkları sürede telefon ekranlarındansa boyut olarak daha büyük olan bilgisayar ekranlarını tercih etmeye başlamış ve eğlence için Netflix, Youtube gibi yayın hizmetlerine bağlanmış, birbiri ile bağlantıda kalmak için sosyal medyaya başvurmuşlardır. Bu yeni koşullar altında insanların birbirleri ile iletişimini gerçeğine en yakın biçimde devam ettirmesinin yolları aranır olmuş bu yüzden görüntülü sohbet yoluyla bağlantıya duyulan ilgi artmış, örneğin Google'ın bu hizmeti sunan Duo yahut birlikte sohbet ve birlikte oyun oynamaya olanak tanıyan Houseparty gibi uygulamalarına yönelim yaşanmış, yerel mahalleleri birbirine bağlayan Nextdoor gibi siteler popülerleşmiştir (Koeze & Popper, 2020).

Bu çalışmada insan davranışını her boyutu ile kendi kapsamında inceleyen psikoloji bilimi ve yaşadığımız dönemde insan davranışıyla kurduğu hızlı etkileşimle gündemde bulunan (bkz. Sun

5-7), insanlara kurallarla ve uyarılarla yaklaşmanın onları gerçek sorunların çözümüne yönelik davranışlar geliştirmeye itmek için yeterli olmadığını anlatmaktadır. Ona göre (1982, ss. 5-7), zarar verici davranışları cezalandıran sosyal kurumlar ileri kültürlerde hali hazırda mevcuttur ancak yetersiz kalmakta ve dünyanın karşılaştığı en büyük sorunlara çözüm bulmada olumlu etki sağlayacak davranışların gelişmesine katkıda bulunmamaktadırlar.

ve Zhong, 2020; MMA-Türkiye, 2020) iletişim teknolojilerini odağına alan iletişim çalışmaları disiplini birlikteliğinin günümüzde karşı karşıya kaldığımız sorunların çözümü için nasıl bir önemi bulunmaktadır sorusu ile yola çıkmıştır. Bu soruya yanıt aramak için öncelikle son dönemde bu iki disiplinin birlikte ele aldığı konuların yaşanan teknolojik gelişmeler ışığında geçirdiği değişim incelenerek bu tür bir disiplinler arası yaklaşımın özellikleri analiz edilecektir. Bu analizin akabinde COVID-19 pandemisi sürecinde öne çıkan önemli sorunların çözümü için bu iki disiplinin birlikteliğine ihtiyaç duyan araştırma alanları ve gelecek çalışmalar için yeni araştırma soruları ortaya konmaya çalışılacaktır.

21. Yüzyılda İletişim Çalışmaları ve Psikoloji Etkileşimi

İletişim psikolojik süreçlerin eşlik ettiği bir süreçtir. Beilenson ve Yee (2008, s. 3932), iletişim sürecinde psikolojinin rolünü Alan Newell'in (1990) önerdiği bilişsel yapıya dayandırarak analiz ederler. Newell'in (1990) önerdiği yapı nöronların uyarılıp harekete geçmesinden oluşan en alt düzeydeki süreçlerden karar verme, sosyal izlenimler oluşturma ve iletişim kurma gibi en yüksek düzeyde olan süreçlere kadar uzanmaktadır. Beilenson ve Yee (2008, s. 3932) psikoloji ve iletişim araştırmaları arasındaki ilişkinin bu bilişsel mimari çerçevesinde üç temel iletişim sürecine başvurarak belirlenebileceğini belirtir. Bunlar: a) yüz yüze kişiler arası etkileşim, b) dolaylı kişiler arası etkileşim ve c) kitle iletişim araçları aracılığı ile iletişimidir. Beilenson ve Yee (2015, s. 3935), kitle iletişim araçlarının kişiye etki ederek onun görüşlerini, diğer insanlarla olan iletişimlerini ve genel olarak davranışlarını nasıl değiştirdiğini Gerbner'in Ekme Kuramı'na atıfta bulunarak anlatır. Burada insanların uyarıcıları nasıl algıladıkları, onlarla kurdukları ilişki, aracı iletişim kurulan insanlarla olan etkileşimleri ve gerçek insanlarla kurdukları iletişimin nasıl değiştiği gibi önemli noktaların psikolojik süreçler içerdiğine değinilmiştir. Yüz yüze kişiler arası etkileşimde psikoloji, iletişimin hem sözel hem de davranışsal düzeyde nasıl cereyan ettiğini analiz etmeye çalışırken, dolaylı etkileşimde medya araçları üzerinden sağlanan iletişim ve bu iletişimin kendine has özelliklerini ele almaktadır bu kapsamda son dönemlerde sıklıkla ele alınan "bilgisayar dolaylı iletişim" konusudur (Bailenson & Yee, 2008, ss. 3933-3935).

Dünyada 2020 yılında 4,54 milyar insanın internet, 3,8 milyar insanın da sosyal medya kullanıcısı olduğu ve sadece Türkiye nüfusunun yüzde 74'ünün internet, yüzde 64'ünün ise sosyal medya kullanıcısı olduğu (We Are Social ve Hootsuite, 2020) göz önüne alındığında "bilgisayar dolaylı iletişim" konusunun önemi de anlaşılmaktadır çünkü bu rakamlar bizlere internetin sunduğu iletişim olanaklarına erişimin ne kadar yaygın olduğunu anlamaktadır. Sosyal ağlara erişimdeki artış, iletişim biçimlerindeki değişimi de beraberinde getirmektedir, Neumann'a göre (2018, s. 10) bilgisayar temelli medya teknolojileri seyirci ile medya arasındaki ilişkileri değiştirmiş, sosyal iletişim ağlarındaki dolaylı iletişim insanlar arasındaki ilişkilerin farklı bir boyuta taşınmasına ve kişiler arası iletişim ile kitle iletişiminin iç içe geçmesine sebep olmuştur. Bu değişim psikoloji biliminin iletişim çalışmaları ile birlikte yeni araştırma konularını gündeme getirmesine yol açmıştır.

Bu yüzyılda medya ve psikoloji alanında yapılmış olan çalışmalara baktığımızda bu alandaki araştırmalarda benimsenen perspektiflerin ve araştırmaların benimsediği konuların iletişim

teknolojilerinin gelişimine paralel bir şekilde değiştiğini görmekteyiz. Medya ve psikoloji alanında yazılmış önemli kaynaklardan birisi olan *Medyanın Psikolojisi*'nde, Giles (2010), medya ve psikoloji ile ilgili olarak çalışılan konuları şöyle tasnifler: “medyanın prososyal ve antisosyal davranışa etkisi”, “reklamlar ve medya”, “beden imajı, yeme bozukları ve medya”, “parasosyal etkileşim”, “ün ve hayranlık”, “izleyici katılımlı medya”, “çerçeveleme ve haberlerin etkisinin psikolojisi”, “gelişim psikolojisi ve medya”, “psikoloji ve internet” ve “yeni medyada psikolojik sorunlar”. Bu araştırma konuları günümüze kadar uzanmaktadır ancak Okdie vd. (2014), medyayı psikolojik bir yaklaşımla ele almanın önemine değindikleri çalışmalarında bu alandaki bilimsel araştırmalara yeni yollar önermektedirler. Medya psikolojisi alanını “... *aracılı iletişimin seçimi, kullanımı, yorumlanması ve etkileriyle ilgili davranış ve bilişsel süreçlerin bilimsel çalışmasıdır*” şeklinde tanımlayan Okdie vd. (2014, s. 181), psikoloji alanında önemli yeri olan bilimsel dergilerde² 2003-2012 yılları arasında yayımlanan ve medya ile ilgili olan psikoloji makalelerinin hangi konuları ele aldıklarını analiz etmişlerdir. Bu analiz uyarınca psikologlar tarafından önemle ele alınan konular, eğitici televizyon, televizyondaki şiddet içerikli programlar, şiddet içerikli video oyunları, bilgisayar dolayımı iletişim olarak sıralanmıştır (Okdie vd., 2014, ss. 182-183). Bu doğrultuda araştırmacılara, medya araçlarının kendi yapılarından kaynaklanan özelliklerinin iletişime olan etkisini psikolojik bir zeminde tartışması önerilmiş ve medya platformlarının olanaklı kıldığı iletişim tarzını aslına uygunluk (gerçeğe yakınlık), gizlilik (kimlik belirsizliğine izin veren yahut kendini sunuma olanak sağlayan), kanal (ikna edici yahut farkındalığa olanak tanıyan/görsel yahut işitsel), etkileşim (direkt yahut dolayımı etkileşim/kontrol sağlanabilen etkileşim) ve içerik (içeriği ileten medya aracının özellikleri ile birlikte içeriğin etkileşimi) gibi özellikleriyle ele almamızı öneren bir çerçeve inşa edilmiştir (Okdie vd., 2014, s. 184). Bu çerçeve ile önerilen iletişim teknolojisi ile etkileşimimizin ve bu teknolojilerin kendilerine has özelliklerinin bu teknolojiler aracılığı ile gerçekleşen iletişime nasıl etki ettiğinin göz önünde bulundurulması gerekliliğidir.

Günümüzde teknolojinin ilerlemesi ile birlikte iletişim platformlarının çeşitlenmesi sonucu Okdie vd.'nin (2014, s. 184) önerdiği bu çerçevenin ve bu çerçevenin olanaklı kıldığı iletişimin daha kompleks bir görünüme ulaştığını görmekteyiz (bkz. Carr, 2020). Kişinin kendisini sanal alemde gerçeğe en yakın biçimde hem var edebilmesini hem de iletişim kurmasını sağlayan mecralarının çeşitlenmesi³, sanal gerçeklik yahut artırılmış gerçeklik gibi olguların iletişim süreçlerindeki (Markowitz & Bailenson, 2019) ve eğitim (Elmqaddem, 2019) içerisindeki rolünün tartışılması bu kompleks görünümü açıklar niteliktedir. Tanıklık ettiğimiz teknolojik gelişmeler iletişimin gerçeğe yakınlığını artıracak olan her faktörü sürece dahil etmek için çabalamakta ve bu anlamda sundukları olanaklar her geçen gün daha da çeşitlenmektedir. Örneğin iletişim teknolojisi araçlarının iletişim esnasında sağladığı verileri beş duyu organına hitap edebilecek şekilde genişletmek için yürüttükleri teknolojik araştırmalar (bkz. Carr, 2020, s. 12; Zentürk, 2015) yakın zamanda daha da farklı bir teknolojik donanımın var olacağına işaret etmektedir. İletişimin teknolojik gelişmelerle birlikte

2 *Journal of Personality and Social Psychology, Developmental Psychology, Annual Review of Psychology, Psychology Bulletin, Psychological Science*

3 Google Zoom yahut Microsoft Teams gibi telekonferans platformları çeşitlenmiş, Tik Tok yahut Instagram gibi yeni sosyal medya platformlarıyla video paylaşım olanaklarını artırmış, WhatsApp'ta görüntülü sohbet olanakları grupları da kapsayacak biçimde genişlemiştir.

büründüğü bu karmaşık görünümde rolü olan tüm bu faktörlere, günümüzde iletişim teknolojileri aracılığı ile kurduğumuz iletişimin de artık sadece gönderici ve alıcı arasındaki iletişim anlamına gelmediği de eklenmelidir. Bu tarz teknolojik araçlarla kurulan iletişime dahil olan algoritmalar iletişimin içerisindeki üçüncü bir katılımın olduğuna işaret etmekte, bu da bilgisayarların iletişimdeki aracı rolünün farklılaştığını göstermektedir (bkz. Carr, 2020, s. 12). Bu karmaşıklık iletişim teknolojilerinin çok boyutlu bir perspektifle ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Yukarıda sözü edilen bu çok boyutlu perspektifi benimseyen ve alana değerli katkılar sunan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin S. Shyam Sundar'ın (2015) editörlüğünü yaptığı *İletişim Teknolojisinin Psikolojisi* isimli kitapta, iletişim çalışmaları ve psikoloji birlikteliğinin iletişim teknolojilerine böyle bir perspektifle yaklaştığını görmekteyiz. Çalışmada iletişim teknolojilerinin kendi kapsamlarında barındırdıkları özelliklerin iletişime etkisi ve insanların bu teknolojilerle olan etkileşimi psikolojik faktörler ışığında incelenmiş, derinlikli bir analiz sunulmuştur. Bu kaynak, iletişim teknolojisini psikoloji bilimi ile disiplinler arası bir ilişkide inceleyen ve iletişim çalışmaları disiplini yahut psikoloji alanında uzmanlaşmış olan farklı ülkelerden birçok akademisyenin katkısını sunduğu yirmi beş makaleyi altı ana bölüm altında gruplandırmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, iletişim teknolojileri, bilgisayar dolaylı iletişim modelleri ve interaktif medya etkileri teorileri kapsamında ele alınmıştır. İkinci bölümde insanların aracı, android ve avatarlar varlığında medya teknolojileri ile etkileşimleri analiz edilirken üçüncü bölümde sosyal etkileşimi mümkün kılan çevrimiçi iletişim ve mobil iletişim gibi yeni teknolojik olanaklar ile teknolojik yeterliliğe yer verilmiştir. İletişim teknolojilerine uyum, aşırı kullanım yahut bağımlılık gibi faktörler ele alınan diğer konular olurken beşinci bölümde kullanıcıların medya maruziyeti, deneyimleri ve değerlendirmesi incelenmiştir. Son bölümde ise sağlıkla ilgili olumlu davranışların edinilmesi ve tedavilerin uygulanmasında iletişim teknolojilerinin rolü psikolojik faktörler ışığında ele alınmıştır (Sundar, 2015). Kitapta yer alan bu bölümlerin odaklandığı konuları ele alan disiplinler arası yaklaşımın sağladığı analizlerin pandemi sürecinde artan medya kullanımının ve farklılaşan iletişim süreçlerinin beraberinde getirdiği birçok soruya ışık tutar nitelikte olduğu görülmektedir. Nitekim içinde bulunduğumuz olağan dışı süreçte, teknolojik yeterlilik, iletişim teknolojileri ile etkileşim, bu teknolojilerin aşırı kullanımı gibi birçok konu gündelik yaşam pratiklerinin içerisinde daha da önemli hale gelmiştir.

Pandemide iletişim teknolojileri önemli bir rol oynamış, iş hayatı, eğitim, sosyal ilişkiler, psikolojik sağlık hizmetlerinden yararlanma gibi birçok sürecin devam edebilmesini mümkün kılmıştır. Bu sebeple de psikoloji ve iletişim çalışmaları birlikteliğine ihtiyaç duyan araştırma sorularının çeşitleneceğini ve yeni araştırma alanlarının belireceğini ön görmek mümkündür. Karantina dönemlerinde gündelik hayat pratiklerimizin devam etmesini sağlayan Telekonferans yönteminin yeni bir iletişim kültürünü kalıcı olarak değiştirip değiştirmeyeceğinin tartışılması (bkz. Russel, Neustaedter, Tang, Judge & Olson, 2021) ve bu süreçte önemli rol oynayan iletişim teknolojilerinin geniş bir yelpazedeki psikolojik faktörlerle birlikte ele alınması (örn. Bridgman vd., 2020; Nguyen, Hargittai & Marler, 2021; Sun, Rieble, Liu & Sauder, 2020; Gabbiadini vd., 2020) bu ön görüşü destekler niteliktedir.

Çözümsel Bir Perspektiften İletişim Çalışmaları ve Psikoloji Etkileşimi

Pandemi süreci, birçok sorun ile karşı karşıya olduğumuz gerçeğiyle yüzleşmemizi sağlamış, pandemi sürecinin yarattığı krizin gün yüzüne çıkardığı problemler dünyanın karşı karşıya olduğu sorunlara ilişkin farkındalığın da artmasına sebep olmuştur. Bu sorunların çözümüne yönelik bilimsel araştırmalar her alanda yürütülmekte, bu bağlamda iletişim çalışmaları ve psikoloji disiplini kapsamında da öne çıkan araştırma alanları, yeni araştırma soruları olduğu göze çarpmaktadır. İletişim çalışmaları ve psikoloji disiplinin etkileşiminin yeni teknolojik koşullar altında daha da güçleneceğine ilişkin olarak önceki başlıkta sunulan öngörü, bu etkileşimin pandemi koşullarının ön plana çıkardığı sorunların çözümüne sunabileceği katkıların önemini de vurgulamaktadır.

Dünyanın Karşı Karşıya Olduğu Çevre Sorunlarının Çözümünün Aciliyeti pandemi sürecinde dikkati üstüne çeken konulardan biridir. Bu kapsamdaki tartışmalar böyle bir virüsün ortaya çıkışını hazırlayan çevresel etmenlerin neler olabileceği üzerinedir (Gorji & Gorji, 2021; Lorentzen, Benfield, Stisen & Rahbek, 2020). Doğaya zarar verilmesi, biyolojik çeşitliliğin azalmasının ana nedeni olarak görülmekte, iklim değişikliğinin canlı türlerinin yer değiştirmesine sebep olduğu ve vahşi hayvanları insanlara, çiftlik hayvanlarına yakın kılacak ortamlarda yaşamaya zorladığı düşünülmektedir (Lorentzen, Benfield, Stisen & Rahbek, 2020, s. 2). Lorentzen vd. (2020, s. 2-4), yarasaya gibi virüs taşıyan hayvanların vahşi hayvan pazarlarında yer almasının aynı zamanda bir yoksulluk sorunun da sonucu olduğunun altını çizerek ve yarasalardan kaynaklanan bulaşıcı hastalıkların ilk yayılma zamanı ve onu takip eden diğer salgınlar arasındaki süreyi göstererek, yayılmalar arasındaki sürenin kısaltıldığına da dikkati çekmektedirler. Bunun sebebinin bir çevre tahribatının ötesinde viroloji, biyolojik çeşitlilik, iklim değişiklikleri, yoksulluk, gıda güvenliği ve nüfus artışı gibi karmaşık bir ilişkiler ağına yattığına vurguda bulunmaktadır. Cacioppo'nun (2013, s. 309) insan davranışının bu tür iklim değişikliği, sosyal adaletsizlik, açlık, doğal kaynak tükenmesi vb. sorunların merkezinde olduğuna ilişkin görüşü burada konuya bilimsel bir perspektifle yaklaşmanın önemini bir kez hatırlatmaktadır.

Psikoloji bilimi içerisinde koruma psikolojisi (conservation psychology) olarak isimlendirilen alan, insanlar ile doğal çevre arasındaki ilişkiyi analiz ederken doğal dünyanın korunmasına ilişkin sorunları insan odağında ele almakta ve bunun için psikolojik ilkeleri, teorileri ve yöntemleri kullanmaktadır (Saunders 2003, s. 187). Bu bağlamda gerçekleştirilmiş olan bazı çalışmalarda medyanın doğayı korumaya ilişkin olan düşünce ve davranışların gelişimine katkıda bulunduğu saptanmıştır. Örneğin, Kularbphettong (2019), Thai halkının çevreyi korumaya ilişkin farkındalığı hakkında, sosyal medyada fikir madenciliği yöntemi ile bir analiz yürütmüş, sosyal medyanın çevre koruma bilincini oluşturma ve artırma üzerinde bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Ahn, Bailenson ve Park (2014) da sürükleyici sanal ortamın (Immersive virtual environments-IVEs) yani fiziksel dünyayı taklit eden dijital uyarıların yarattığı ortamın birey üzerindeki ikna edici etkisini araştırmış, sanal ortamda canlandırılan ağaç kesme sürecine tanık olmanın, konu ile ilgili basılı bir materyal okumaya yahut video izlemeye göre kâğıt tasarrufu davranışının değişimine daha fazla katkı sağladığını saptamışlardır. Benzer bir sonuç Breves ve Schramm'ın (2021) çalışmasında da ortaya konmuş, sürükleyici medyanın (360° videolar vb.) çevre yanlısı davranışlarla ilgili niyetleri geliştirmek için uygun olabileceği saptanmıştır. Breves ve Schramm (2021) uzak gibi algılanan

risklerin sürükleyici medyanın sunduğu ortam sayesinde deneyimlenerek aslında ne kadar ciddi olduklarının anlaşılmasının söz konusu olabildiğini aktarmışlardır. Diğer bir çalışmada ise batı dünyasında hızla artan inşaatın çevresel ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğine ket vuracağı fikrinden yola çıkarak terk edilmiş mimari mekânların rasyonel bir şekilde kullanımı ile ilgili bir çalışma yapan Monserrat-Gauchi, Novo-Dominguez ve Torres-Valdés (2019) reklamların ve medyanın bu alanların yeniden kullanımında rolü olduğunu, son on beş yılda İspanya'da konu ile ilgili olarak yapılan projeleri ele alarak anlatmışlardır. Bu çalışmalar sırası ile sosyal medyanın, sürükleyici sanal ortamın ve reklamların çevre koruma ile ilgili düşünce ve davranışların gelişiminde oynadığı rolü ortaya koymaktadır ancak bu ilişkiyi farklı yönleriyle analiz eden çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Ando vd. (2021) Japonya, Çin ve Almanya'daki üniversite öğrencileri ile yürüttükleri anket çalışmasının sonuçları uyarınca insanları çevreci davranışlara motive etmek için kitle iletişim araçlarının yeterli olmayacağını burada kişisel iletişimin önemli bir yeri olduğunu ortaya koymuşlardır. Ando vd. (2021) enerji tasarrufu davranışını odağa aldıkları çalışmalarında kişiler arası iletişimin önemini vurgulamışlardır, onların vurgusu kişisel iletişimin hedefinin daha açık olduğu üzerine şekillenmektedir. Jaques, Islar ve Lord (2019) da çalışmalarında sosyal medyada yer alan mesajlara benzer bir eleştirel perspektifle yaklaşmış, sosyal medyanın iklim değişikliği gibi sürdürülebilirlik konuları hakkında iletişim kurmak için uygun bir ortam olmadığını ve bu mecralarda bilimsel bilginin paylaşılmasının doğru bir strateji olmadığını yürüttükleri araştırma uyarınca ortaya koymuşlardır. Jaques, Islar ve Lord (2019) araştırmaları uyarınca yanlış bilgi ortamında doğru bir bilgiyi sunmanın gerçeklik-ötesi ile başa çıkmak için yeterli olmadığını tartışmışlardır.

Bu çalışmalar medya araçları yoluyla iletişimin doğayı korumaya yönelik çeşitli davranışları geliştirmede önemli bir rolü olabileceğini ancak farklı iletişim türlerinin, farklı medya araçlarının olanaklı kıldığı iletişimin ve farklı medya ortamlarının özelliklerinin bu ilişkiye nasıl etki ettiğinin önemli bir araştırma sorusu olarak karşımıza çıktığını anlatmaktadır. Beliren bu problematik burada iletişim çalışmaları ve psikolojiyi kapsayan bir disiplinler arası yaklaşımın elzem olduğunun altını çizmektedir.

Pandemi Sürecinin İnsan Psikolojisine Etkileri süreç içerisinde öne çıkan önemli bir konudur (Talevi vd., 2020). İçinde bulunduğumuz COVID-19 pandemisi dünyanın karşı karşıya kaldığı salgın hastalıkların çok önemli psikolojik etkileri olabileceğini göstermiştir (bkz. Ahmed vd. 2020). Çoğunluğu COVID-19 salgınının ortaya çıktığı Çin'in Hubei bölgesinden olmak üzere Çin'deki 1074 kişi ile yürütülen bir araştırmanın sonucuna göre salgın süreci anksiyete, depresyon ve alkol kullanım bozukluklarında artışa sebep olmuş, zihinsel iyi oluş haline negatif etki etmiştir (Ahmed vd. 2020). Strong (1990), salgın durumlarında psikolojinin hastalığın yayılmasından farklı olarak kendi salgın doğasına sahip olduğunu epidemik psikoloji kavramı altında anlatmış ve bu bağlamda korku, ahlaklaştırma ve eylem olmak üzere üç tür salgın yaşanacağını belirtmiştir. Aiello vd. (2020), bu tür bir salgının psikolojik etkilerinin yayılmasında sosyal medyanın rolüne dikkati çekmiş ve sosyal medya paylaşımlarındaki dili analiz ederek, insanların öncelikle salgını reddetme aşaması yaşadığını, ülkedeki ilk ölümün duyulmasından sonra askıya alınmış gerçeklik aşamasında insanların korku duygusunun yerini öfkeye bıraktığını, kabul aşamasında ise günlük aktiviteleri için yeni yollar bulduklarını saptamışlardır. Aiello vd. (2020) çalışmalarında, pandemi sürecinde iletişim

teknolojilerinin artan kullanımı ile birlikte rollerinin de çeşitlendiğini sosyal medyanın salgının psikolojik etkilerinin seyrine etki etme yetisi olduğunu ortaya koyarak göstermektedir. Nitekim pandeminin getirdiği kapanma süreçlerinde sosyal medya kullanımının kişinin iyi oluş haline olan katkı sunabileceği de ortaya konmuş (Sun, Rieble, Liu & Sauder, 2020) ve sosyal medyanın yanı sıra diğer dijital teknolojilerin de (çevrimiçi konuşma, karşılıklı çevrimiçi oyun oynama, sanal buluşma vb.) bu süreçteki psikolojik iyi oluş haline katkıda bulunduğu, olumsuz duyguların bertaraf edilmesinde önemli bir rol oynadığı bulunmuştur (Gabbiadini vd., 2020). Diğer yandan bu süreçteki dijital erişim eşitsizliklerinin özellikle dezavantajlı gruplar için sosyal teması azaltan bir kriz durumu yaratabildiği de saptanmıştır (Nguyen, Hargittai & Marler, 2021).

Pandemi sürecinde insanların daha olumlu duygu durumlarına nasıl sahip olabileceklerine (bkz. Parks & Boucher, 2020) ilişkin olarak öne çıkan bir alan olan *pozitif psikoloji* (positive psychology) insanların iyi oluş hallerini ve yaşam kalitelerini artıran etmenler üzerine odaklanmaktadır. Günümüzde dijital teknolojilerin ve medyanın insanların iyi oluş hallerine etki eden olumlu özelliklerini odağına alan pozitif psikoloji bağlamındaki medya çalışmaları giderek daha da önem kazanmaktadır (bkz. Raney, Janicke-Bowles, Oliver & Dale, 2020). İletişim çalışmaları disiplini kapsamında yer alan ve *Yapıcı Gazetecilik* (Constructive Journalism) adı verilen araştırma alanı da pozitif psikoloji üzerine şekillenmekte ve medyanın olumlu etkilerini temel almaktadır. Yapıcı gazetecilik haberlerin sosyal olarak inşa edildiğini göz önünde bulundurarak, hikâyelerini olumlu değişim yaratmak adına düzenler (McIntyre & Gyldenstedb, 2018a, s. 666). McIntyre ve Gyldensted (2018b, s. 29), yapıcı gazeteciliğin sosyal konularla ilgili haberlerin aynı zamanda çözümlere ilişkin süreci de içerebileceğini, gazetecilerin çözüm odaklı bir anlatı inşa edebileceklerini söylemektedir. Pandemi sürecindeki gazete içeriklerini ele alan bir çalışmada dünyada öne çıkan sekiz yayın organında – Amerika’da: *News York Times* ve *CNN*, Afrika’da: *The Punch*, Asya’da: *People’s Daily*; Avrupa’da: *BBC*, *Daily Mail*, *Vatican News* ve *Le Monde* – yer alan COVID-19 ile ilgili olan içeriklerin dilinin farklı oranlarda kasvet, umut, önlem ve hayal kırıklığını içerdiği saptanmış (Ogbodo vd., 2020) ancak bu süreçte salgınla ilgili olarak verilen sağlık mesajlarındaki dilin (prososyal yahut tehdit edici) duyguları uyarıcı etkilerinin olabildiği ortaya konmuştur (Heffner, Vives & FeldmanHall, 2021). Bu noktada bu tarz bir kriz durumunda medyada yer alan ne tür bir içeriğin olumlu duygu durumlarının yaratılmasında etkin olabileceği önemli bir araştırma sorusu olarak belirmiştir. Yapıcı gazetecilik alanı henüz çok yeni olduğundan medya etkileri çatısı altında daha fazla araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır⁴. Diğer yandan yapıcı gazetecilik alanı kapsamındaki araştırmalara pandemi sürecinde medyanın çok önemli bir aktör olarak karşımıza çıkması sonucunda önümüzdeki dönemde daha da fazla yer verileceğini ön görmek mümkündür.

Medyanın olumlu duygu durumuna etkisinin yanı sıra intihar⁵ gibi model alınan davranışlar üzerine de etkileri olduğu bilinmekte diğer bir deyişle medyanın model alınabilen yahut taklit edilebilen

4 Örnek teşkil eden bir araştırma için Bkz. Meier, K. (2018). “How does the audience respond to constructive journalism? Two experiments with multifaceted results”. *Journalism Practice*, 12(6), 764-780.

5 Dünya sağlık örgütünün intiharı global çapta ele aldığı rapor uyarınca intihar, dünyada en çok rastlanan ilk yirmi ölüm nedeni arasında bulunmaktadır, her yıl neredeyse 800.000 kişi intihar ederek ölmektedir (WHO, 2019, s. 7). Dünya çapında intihar, bir ölüm sebebi olarak göğüs kanseri, sıtma, savaş ya da cinayet gibi ölüm nedenlerinin çok önünde yer almaktadır bu sebeple de intihar oranlarının azaltılması dünya sağlık örgütü tarafından öncelikli olarak ele alınmaktadır

bir davranış olarak intihar davranışının ortaya çıkmasında önemli bir rolünün olduğunun üzerinde durulmaktadır (Domaradzki, 2021). COVID-19 pandemisi, bu sürecin yarattığı koşulların etkileri sonucunda gerçekleşen intiharlara (Thakur & Jain, 2020), aile içi şiddetin ve kadın cinayetlerinin artışına (Weil, 2020) dikkati çekmektedir. Pandemi sürecindeki artan medya kullanımı ve medya maruziyetinin süreç içerisindeki bu sorunların ortaya çıkmasına etki edip etmediği araştırılmayı bekleyen önemli bir noktadır çünkü medyada yer alan intihar yahut cinayet gibi bazı olguların nasıl sunulduğunun bu davranışların gelişimine etki edebileceği düşünülmektedir. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü'nün 2017 yılında yayınladığı intiharın medyada nasıl haberleştirilmesi gerektiği ile ilgili yönergesinde, bu haberler sunulurken sansasyonel dil kullanılmaktan, gereksiz tekrardan, duygu yüklü fotoğraf paylaşılmasından, ölüm yönteminin detaylandırılmasından kaçınılması gerektiğine, gerçekleşen ünlü birinin intiharı ise daha da dikkatle davranılmasının şart olduğuna ilişkin öneriler sunulmuştur (akt. Meindl & Ivy, 2018, s. 246). Meindl ve Ivy (2018) toplu cinayetlerin yani birden fazla kişiyi hedef alan öldürme eylemlerinin de intihar gibi model alma yoluyla taklit edilmiş bir davranış olabileceği üzerinde durmuş ve bu tarz bir olayın haberleştirilmesinde intihar haberlerinin medyadaki sunumu için gösterilen özenden dersler çıkarılması için önerilerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda pandemi sürecindeki intihar yahut cinayet⁶ haberlerinin bu önerilere uygun bir şekilde sunulup sunulmadığı araştırılmayı bekleyen ve böylece farklı kriz dönemlerinde medyanın dikkat etmesi gereken etmenlere ışık tutması umulan önemli bir soru olarak belirmektedir.

Medyanın günümüzde karşı karşıya kaldığımız intiharın yaygınlaşması ve cinayet oranlarının artması gibi sorunların çözümüne yönelik olarak hangi tür olguları nasıl haberleştirilmesi gerektiğinin yanı sıra yapılan bu tür haberlerin hangi psikolojik etkilerinin olabileceği burada iletişim çalışmaları ve psikolojinin sağlayacağı disiplinler arası yaklaşıma ihtiyaç duyan önemli bir araştırma sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pandemi Sürecinde Mahremiyet İhlali ve Gözetim Pratikleri iletişim teknolojilerinin kullanım oranının artışına paralel olarak yaygınlaşmaktadır. UNICEF'in internet sayfasında çocukların pandemi sürecindeki internet kullanımına ilişkin bilgilendirmeler yer almıştır. Bu bilgilendirmeler uyarınca çocukların bu süreçte normalde olduğundan daha fazla evde bulunacaklarına ve daha fazla çevrimiçi olacaklarına işaret edilirken, çocukları çevrimiçi risklerden koruyabilmek ve mahremiyet ihlallerine karşı önlem alabilmelerini sağlayabilmek için öneriler sıralanmaktadır (Bulton & Bulger, 2020).

Pandemi sürecinde, iletişim teknolojileri ile etkileşimimizin artmasının beraberinde getirdiği gözetim pratiklerinin daha fazla içinde olma ya da pandemi sürecinin yarattığı koşulların sonucunda medya kullanımı esnasında kendi mahremiyetimizi ihlal edecek şekilde davranma (bkz. Nabity-Grover, Cheung & Thatcher, 2020) gibi olguların ortaya çıkmasının yanında COVID-19 ile ilgili olan

(WHO, 2019, s. 7).

6 Cinayet yahut intihara ilişkin haberlerin basındaki sunumuna ilişkin yönergeler kadar bu tür olayları haberleştiren kişilerin de konu ile ilgili eğitilmelerine olanak sağlayan düzenlemelerin öneminin altı çizilmektedir (bkz. Vives-Cases vd., 2016; Domaradzki, 2021). Avrupada kadın cinayetlerini önlemeye yönelik olarak hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kurulacak bir veri toplama sistemini geliştirmek ve uygulamak için gerekli stratejileri belirlemek adına bir araya gelen 28 bilim insanının bu kapsamda türettiği stratejilerden birisi de gazetecilerin bu tür cinayet haberlerini doğru bir şekilde nasıl vereceklerine ilişkin eğitilmeleri gerektiğidir (Vives-Cases vd. 2016, s. 8).

mobil uygulamaların yeni gözetim pratiklerini hayatlarımıza dahil etmesi de söz konusu olmuştur. Son dönemde hayatımıza dahil olan bu uygulamalar salgının toplumdaki yayılımını kontrol altına alabilmek adına gözetimi kullanmaktadır. Sharma ve Bashir (2020, s. 1166), bu tür uygulamaların gerekli olduğu gerçeğine karşın toplanan verilerin gizliliğinin korunması gerektiğinin altını çizmektedirler. Pandemi sürecinde hastalığın yayılımını kontrol edebilmek adına uygulanan gözetim pratiklerinin gerekli olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu noktada önemle üzerinde durulması gereken bu pratiklerin pandemi sonrasında da gözetime yeni bir boyut kazandırabileceği ve gözetimin yaşam içerisindeki varlığını daha da normalleştiren bir bakış açısının yerini sağlamlaştırabileceğidir. Bu noktada 11 Eylül saldırılarının “izleme”nin yaşam pratiklerine dahil olmasında önemli bir rol oynadığını ve gözetimin kabulünü kolaylaştırdığını hatırlamamız gerekmektedir (Lyon, 2006, s. 36). 11 Eylül’ün ön plana çıkardığı “terörle savaş” terör eylemlerini engelleyebilmek adına birçok teknolojik temelli arayışı beraberinde getirmiş (Lyon, 2012, s. 50), bu kapsamda sağlanan teknolojik gelişmeler gözetimin günümüzdeki halini almasında önemli paya sahip olmuştur. Bu noktada pandemi sürecini kontrol altına almak adına gerekli olan ve gözetim mantığı ile çalışan mobil uygulamaların geleceğe nasıl bir anlayış ve teknolojiyi devredebileceği analiz bekleyen önemli bir sosyal problem olarak karşımızda durmaktadır. Bu tür problemleri ele alan ve hayatımız içerisinde giderek daha fazla yer edinen gözetim pratiklerine eleştirel bir yaklaşım sunan *Gözetim Çalışmaları* (Surveillance Studies) 21. yüzyılın iletişim teknolojilerinin getirdiği yeni teknik, sosyolojik, psikolojik ve politik koşulları anlamamız için oldukça önem taşımaktadır.

Gözetim çalışmaları, deneyimlediğimiz bu koşulların yarattığı sosyal tabakalaşma ve sosyal adaletsizlik⁷ gibi olgulara eleştirel yaklaşmamızı sağlarken, mahremiyete ilişkin çalışmalar da tüm bu koşullar altındaki bireyin davranışlarını analiz edebilmemize imkân vermektedir. Waldman (2020, s. 108), birçok internet kullanıcısının mahremiyetine önem verdiğinin ancak teknoloji firmalarının bu tür platformları tasarlarırken kullandığı yöntemlerin onları kendilerine ilişkin bilgileri ifşaya zorlamak ve gizliliklerinin kontrolünü bırakmaya teşvik eden bilişsel önyargıları tetiklemek üzerine kurulu olduğunun altını çizmektedir. Ona göre (2020, s. 108), çevrimiçi platformlar, kullanıcılarının rasyonel bir şekilde kendilerini ifşa ettiği efsanesine dayanan yasalar onlara izin verdiği için bu şekilde davranabilmektedirler. Çevrimiçi platformların çoğu kullanımının ön koşulu olarak gizlilik sözleşmesini kabul etmemizi öne sürmektedir, bu sözleşmeler imzalanmadığı takdirde bu hizmetleri kullanmak da mümkün olmamaktadır. Günümüzde mahremiyet ile ilgili araştırmalar sıklıkla bireysel davranışları gönüllülük üzerine inşa edip bu tercihin sebeplerini araştırmaktalar (Kim & Kim, 2020; Saeri, Ogilvie, Macchia, Smith & Louis, 2014) ancak bu durumun zorunlulukla ilgisine ilişkin araştırma sorularını temele alan (Li, Cheng & Teng, 2020) ve kullanıcının kendini ifşa davranışında çevresel faktörlerden nasıl etkilendiğini araştıran (Ma, Ding, Zhang & Zhang,

7 Örneğin sosyal medya platformları aslında ticari birer platformdur, kullanıcılarının mahremiyetlerinin ihlali ve gözetim pratikleri yardımıyla elde ettikleri veriler sayesinde para kazanmaktadır (bkz. Fuchs, 2015, s. 368-370). Kendi ekonomik durumları ve ekonomik hareketleri için gizlilik isteyen ticari nitelikteki sosyal medya platformları, aynı özeni kullanıcılarının gizliliği için göstermemekte ve böylece gözetim yoluyla gözetilenler üzerinden sağlanan verilerin belirli bir gruba fayda sağlaması söz konusu olmaktadır (Fuchs, 2020, s. 274). Sosyal medya şirketlerinin bu tavrı dijital dünyada yeni bir tür sosyal eşitsizlik ile karşı karşıya kaldığımızı anlatmaktadır. Gözetim çalışmaları bu eşitsizliğin sebeplerini sosyal bir perspektifle ele almakta, konuya ilişkin ekonomi politik bir yaklaşım sergileyerek eleştirel duruşu muhafaza etmektedirler.

2020) çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar çevrimiçi ortamlardaki mahremiyeti ihlal eden davranışları daha geniş bir bağlamda ele almanın gerekliliğine işaret etmektedirler. Nitekim içinde bulunduğumuz pandemi sürecinde sosyal medya firmalarının bizlerden sağladıkları verileri ölçüsüzce ve mahremiyeti ihlal ederek kullanabilecekleri gerçeğini bize yansıtan olaylara tanıklık etmiş bulunmaktayız. Kullandığımız sosyal medya mecralarının gizlilik sözleşmelerine ilişkin olarak yayınlanan “WhatsApp gizlilik sözleşmesi nedir? WhatsApp gizlilik sözleşmesi hangi haberleri içeriyor?” başlıklı haber (2021) gibi detaylı haberlerin ana akım medyada yer alması dijital ortamlardaki gözetim koşullarına ilişkin farkındalığa etki etmektedir. Bu süreçte kullanıcılar mahremiyetlerini korumaya yönelik yeni arayışlara girmişlerdir (bkz. Telegram’ın kurucusu: Tarihin en büyük dijital göçüne tanık oluyoruz, 2021). Bu örnek bizlere sosyal bağlamın sunduğu koşullar kadar (bu platformları kullanmaya ilişkin olarak duyulan zorunluluk hissi-bkz. (Fuchs, 2015, ss. 369-370)-, gözetimin gerekliliğine ilişkin öğretiler vb.), kullanıcıların dijital platformlarla alakalı olarak edindikleri bilginin ve dijital platformlardaki daha iyi alternatiflerden haberdar olup olmadıklarının mahremiyeti korumaya yönelik davranışlara etki edebileceğini anlatmaktadır.

İnternet kullanıcısının dijital ortamdaki mahremiyet davranışını psikolojik süreçlerle birlikte hangi koşulların şekillendirdiği burada üzerinde durulması gereken önemli bir araştırma sorusu olarak belirlemektedir. Bu bağlamda incelenecek olan kullanıcı davranışları iletişim çalışmaları disiplininin sağlayacağı geniş perspektifte ele alınmalıdır (Fuchs, 2011, ss. 144-146). Pandemi sürecinde iletişim teknolojilerinin, özellikle de sosyal medyanın artan kullanımının ve pandeminin beraberinde getirdiği bağlamsal ve sosyal koşulların kullanıcıların çevrimiçi mecralardaki mahremiyet davranışlarına etkisi de bu bakış açısı ile analiz edilmelidir. Kullanıcı davranışına etki eden koşulların analizinin, veri koruma yasalarının büyük oranda kullanıcıyı korumak üzerine yeniden şekillendirmesinin önünü açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu noktada burada belirtilen ve disiplinler arası bir yaklaşıma işaret eden araştırma sorusunun ne kadar önemli olabileceği akla gelmektedir.

Pandemi Sürecinde Sağlıkla İlgili Olumlu Davranışların Kazanılması önemli bir zorluk olarak belirmiş, sağlıkla ilgili olumlu davranışların yeterince benimsenmemesi aşılması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. COVID-19 pandemisi sürecinde internet gazeteciliğinin ve sosyal medyanın en çok tercih edilen bilgi kaynakları olması (Geçer, Yıldırım & Akgül, 2020) medyanın sağlıkla ilgili davranışların edinilmesindeki önemli yerine de işaret etmektedir. *Sağlık iletişimi* (health communication) bireylere sağlıkla ilgili olumlu davranışlar kazandırmayı amaçladığı gibi genel olarak halka, sağlık çalışanlarına ve politika belirleyenlere sağlıkla ilgili olumlu bir davranış yahut olguyu ortaya çıkarmak, benimsenmesini sağlamak yahut sürdürülmesine destek olmak amacıyla ulaşmayı amaçlayan disiplinler arası bir yaklaşımdır (Schiavo 2013, s. 3). COVID-19 pandemisi, sağlık iletişiminin hayatımızdaki önemli yerinin altını çizmiştir. Pandemi sonrası süreçte sağlık iletişiminin bu önemli yerini daha da belirginleştireceğini söylemek mümkün görünmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün ve sivil toplum kuruluşlarının dünyayı en çok tehdit edecek 10 büyük tehlikeyi, hava kirliliği ve iklim değişikliği; bulaşıcı olmayan hastalıklar; grip salgını; yetersiz sağlık koşulları; mikropların ilaçlara karşı dirençlerinin artması; bir anda ortaya çıkan salgın hastalıklar;

temel sağlık hizmeti; aşı yapımının ihmal edilmesi; Dengue ateşi ve AIDS (Congar & Samar, 2020) olarak sıralanmış olması geleceğe ilişkin bu öngörüyü temellendirir niteliktedir.

İnternet kullanıcılığının dünya çapındaki hızlı yayılımına karşın pandemi sürecinin de ortaya koyduğu üzere sağlık hizmetlerinin dünyanın birçok yerinde yetersiz olması (bkz. Armocida vd., 2020; Van Dorn, Cooney & Sabin, 2020) ve sosyal medyanın sağlık hizmetlerinde yer edinmeye başlaması (Lin & Kishore, 2021), sağlık iletişiminde iletişim teknolojilerine önemli bir görevin devredildiğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda iletişim teknolojilerinin kendi özelliklerinden kaynaklanan zorluklarının sağlık iletişiminin de zorlukları olabileceğine ilişkin bir dizi problem karşısında önlemler almamız gerektiğini de anlatmaktadır. Örneğin iletişim teknolojilerinin sundukları alt yapıyla sonsuz sayıdaki bilgiye erişimi mümkün kılmaları ve bu noktada doğru bilgiye ulaşabilmenin önemli bir zorluk olarak karşımızda durması buna bir örnektir. Bu konu ile ilgili yürütülen bir çalışmada Wang, Mckee, Torbica ve Stuckler (2019) sağlık alanında yayılan yanlış bilgilerin, hayatı tehdit edebilecek durumlara yol açtığı gerçeğinden yola çıkarak bu tür bilgilerin nasıl yayıldığına ilişkin anlaşılmasının önemini vurgulamışlardır. Çalışmalarında, bilimsel veri tabanlarında sağlıkla ilgili yanlış bilgilerin yayılmasını ve sosyal medyanın bundaki rolünü ele alan 57 makaleyi örnekleme alan bir sistematik literatür taraması gerçekleştirmiş, yanlış bilgi ile ilgili olarak yapılan çalışmaların çoğunlukla aşular ve bulaşıcı hastalıklar ile ilgili olduğunu saptamışlardır. Çalışmada yapılan analiz uyarınca yanlış bilgiyi ele alan araştırmaların önemli bir kısmının psikoloji, iletişim ve ağ bilimleri disiplinlerinin perspektifinde gerçekleştirildiği ortaya konmuş, sağlık ile ilgili yanlış bilgilerin yayılması konusunu disiplinler arası bir bakış açısı ile ele almanın gerekliliği vurgulanmıştır (Wang vd., 2019).

Sağlıkla ilgili doğru bilgiye ulaşabilmenin yanı sıra sağlığa ilişkin bilgileri aktaran medya içeriklerinin hangi durumlarda ve hangi olumlu sağlık davranışının geliştirilmesinde daha etkili olabileceği de araştırmaların odağındadır. Bu kapsamda yürütülen bir araştırmada Harper, Satchell, Fido ve Latzman (2020), Covid-19 hastalığına yakalanmamak adına olumlu sağlık davranışının benimsenmesinin (örneğin sosyal mesafe, gelişmiş el hijyeni) tek belirleyicisinin Covid-19 korkusu olduğunu saptamışlardır. Sağlıkla ilgili olumlu davranışların kazanılmasına, sağlıkla ilgili bilginin sunulduğu farklı medya ortamlarının nasıl etki ettiği ve bu medya ortamlarındaki içeriklerin davranış değişikliğini hangi psikolojik mekanizmalarla mümkün kıldığı burada iletişim çalışmaları ve psikoloji perspektifine ihtiyaç duyan araştırma soruları olarak belirmektedir. Bu sorular sağlık iletişiminin çok merkezindedir ve birçok araştırmanın en temelindedir örneğin sürükleyici sanal ortamın sağlık kampanyalarındaki yerini (Ahn, 2015), sosyal medya üzerindeki sağlık kampanyalarının gözetmesi gereken etmenleri (Chou, Hunt, Beckiord, Moser ve Hesse, 2009) ele alan araştırmalar gibi birçok araştırma bu en temel sorular üzerine şekillenmiştir. Burada önemle öne çıkan nokta, bu sorunun disiplinler arası bir perspektifle ele alınmaya devam edilmesinin gelecekte karşılaşılabileceğimiz kriz durumlarında gerekli olan birçok sağlık davranışının kazanılmasında yol gösterici olmaya devam edeceğidir.

Sonuç ve Tartışma

İletişim çalışmaları alanının pandemi sürecinde karşı karşıya kaldığımız fiziksel, sosyal ve psikolojik sorunlara nasıl katkılar sunabileceğine ilişkin sorgulamalar bu çalışmanın merkezinde bulunmaktadır. Covid-19 pandemisinin, pandemi sonrası sürece aktarımlarının ne yönde olacağı, bu sürecin sorunlarının gelecekte nasıl bir yansımalarının olacağı merak konusudur. Bilimin önemli rollerinden birisi de geleceğe ışık tutabilmektir. Bu çalışmada günümüzde karşı karşıya kaldığımız bazı spesifik sorunlar üzerine bir analiz yapılmış, gelecekte bu sorunların devam edeceği yahut yansımalarının olacağı ön görülerek önemli araştırma noktaları belirlenmeye çalışılmıştır. İnsan davranışının⁸ karşı karşıya kaldığımız bu sorunların merkezinde olduğuna ilişkin görüşler (Skinner, 1982; Cacioppo, 2013, s. 309) ve tüm iletişim süreçlerinin ve araçlarının bilgisayar ve türevlerine (mobil araçlar, ipadler vs.) taşındığı bir zamanda bulunduğumuz (Neuman 2018, ss. 95-96)⁹ gerçeği, psikoloji ve iletişim çalışmaları disiplininin karşı karşıya kaldığımız bu sorunların çözümündeki yerinin ele alınmasına yol açmıştır. Böyle bir disiplinler arası yaklaşımın dünyanın karşı karşıya kaldığı çevre sorunlarının çözümünün aciliyetinde; pandemi sürecinin insan psikolojisine farklı etkilerine aracılık eden faktörlerin anlaşılmasında; çevrimiçi mahremiyet ihlallerinin ve gözetim pratiklerinin yaygınlaşmasının sebep ve sonuçlarının analiz edilmesinde; COVID-19 salgını sürecinde sağlıkla ilgili olumlu davranışların geliştirilmesi ile ilgili yaşanan zorlukları analiz etmede önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, değinilen bu sorunların her iki disiplinin de çeşitli alt alanlarını işaret etmesi, bu alt alanlardaki disiplinler arası perspektifin altını çizmesi ve bu sayede yeni araştırma sorularının formüle edilip, öneriler sunulmasının gelecek araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İçinde bulunduğumuz pandemi sürecinin içerisinde bilimin öneminin öne çıkmış olması, araştırma sorularımızın da gerçek sorunlarımızla daha fazla örtüşüyor olmasını beraberinde getirmiştir. Çalışmada benimsenmiş olan bu bakış açısı, iletişim disiplinine önemli katkısı olan iletişim bilimleri profesörü Wolfgang Donsbach'ın iletişim araştırmalarına getirdiği eleştirinin tam tersi yönündedir. Donsbach (2006, s. 447), iletişim araştırmalarının kimliğini sorguladığı makalesinde, iletişim disiplinin çatısı altında yapılan çalışmalarda deneysel eğilimlerin artış gösterdiğini, bunun sonucunda bir sürü ampirik çalışma ve sayıya ulaşıldığını ama gerçekten önemli olan araştırma sorularının çok az olduğunu anlatmıştır. Araştırmalara ilham veren bu soruların artık gerçek sorunları yansıtmıyor oluşunu alanın büyümesinin yanı sıra birçok akademisyenin toplumsal değerler hakkında bilgi ve ilgiden yoksun oluşuna bağlar (Donsbach, 2006, s. 447). Alanın büyümesi ve uzmanlık ayrımı, araştırma sorularını daha küçük ve daha dolaylı hale getirmiştir çünkü

8 Skinner (1982, s. 4), bunu anlatırken geçmişten getirdiğimiz kalıtsal duyarlıklarımıza dikkati çekerken örneğin geçmişte hayatta kalmak için geliştirdiğimiz tatlı ve tuzlu besinlere duyarlılığın bugün insanları farklı hastalıklarla karşı karşıya bıraktığına değinmektedir. Geçmişte insanların, zor koşullarda yaşamın devamını sağlayabilmek için geliştirdiği cinsel uyarılmaya ilişkin duyarlılığın günümüzde insanlık için bir tehdit olduğunu ve beraberinde nüfus artışını getirdiğini aktarmakta, geçmişte insanların kendi kendilerini ya da sahip olduklarını korumak için giriştikleri omuz omuz mücadelelerinin kurallarına atfen günümüzde daha fazla sayıda insana kesin zararlar verecek silahların icat edildiğini hatırlatmaktadır (Skinner, 1982, s. 4).

9 Türkiye'de Radyo Dinleme Eğilimleri Araştırması'nın raporuna göre günlük radyo dinleme süresi 1 saat 43 dakika olarak hesaplanmış, aynı raporda 2007 yılından bu yana dinleme sürelerinde düşüş yaşandığı ve bunun radyonun cep telefonu, bilgisayar ve internet gibi araçlarla yakınsaması sonucunda olduğu anlatılmıştır (RTÜK, 2019, s. 101).

araştırmacılar yaygın olan paradigmalara, bu paradigmlar içinde daha önce hiç araştırmaya konu olmamış yerlere yönelmişlerdir. 2020 yılının başından itibaren deneyimlediğimiz pandemi süreci ve bu sürecin çıktılarında biri olan dijital dünya ile etkileşimin yoğunlaşmasının (Koeze & Popper, 2020), bizleri Donsbach'ın (2006, s. 447) eleştirisini şekillendiren noktaların aksi yönünde hareket etmeye daha da ittiği görülmektedir.

Makalede ayrıca bu iletişim çalışmaları ve psikoloji disiplinlerinin birbiri ile etkileşiminin önümüzdeki süreçte daha da güçleneceğine ilişkin bir öngörü de temellendirilmiştir. Bu öngörü uyarınca ülkemizde iletişim fakültelerinde temel seviyede okutulan psikoloji derslerinin yanında daha kapsamlı psikoloji derslerinin de okutulmasının gelecek için faydalı olabileceğinin altını çizmek yerinde olacaktır. Aynı şekilde psikoloji bölümlerinde iletişim çalışmaları disiplinini aktaran derslerin yer almasının önemi de anlaşılmalıdır. Böylelikle bu tür bir disiplinler arası bir araştırma geleneğini daha yaygın bir şekilde lisans ve lisans üstü eğitimden başlayarak inşa etmek mümkün olabilir.

İletişim çalışmalarının disiplinler arası doğası kapsamında diğer disiplinlerle kurduğu farklı birlikteliklerle de günümüzde karşı karşıya kaldığımız sorunlara değişik perspektiflerle çözümler getirebilir. Psikoloji dışındaki diğer bilim dallarını ele alacak olan araştırmaların iletişim çalışmalarının disiplinler arası doğası kapsamında bu tür soruların neler olabileceğine açıklık getirmesi söz konusu olabilir.

Kaynakça

- Ahmed, M. Z., Ahmed, O., Aibao, Z., Hanbin, S., Siyu, L. ve Ahmad, A. (2020). Epidemic of COVID-19 in China and associated psychological problems. *Asian Journal of Psychiatry*, 51, 102092.
- Ahn, S. J. (2015). Incorporating immersive virtual environments in health promotion campaigns: A construal level theory approach. *Health Communication*, 30(6), 545-556.
- Ahn, S. J., Bailenson, J. N. ve Park, D. (2014). Short-and long-term effects of embodied experiences in immersive virtual environments on environmental locus of control and behavior. *Computers in Human Behavior*, 39, 235-245.
- Aiello, L. M., Quercia, D., Zhou, K., Constantinides, M., Šćepanović, S. ve Joglekar, S. (2020). How epidemic psychology works on social media: Evolution of responses to the COVID-19 pandemic. ArXiv 2020, arXiv:2007.13169.
- Ando, K., Ohnuma, S., Hübner, G. ve Hui, L. D. (2021). Comparing the effect of personal communication and mass media on energy saving behaviors cross-cultural study in Japan, China and Germany. *Journal of Environmental Information Science*, 2020(2), 19-30.
- Armocida, B., Formenti, B., Ussai, S., Palestra, F. ve Missoni, E. (2020). The Italian health system and the COVID-19 challenge. *The Lancet Public Health*, 5(5), e253.
- Bailenson, J. ve Yee, N. (2008). Psychology in communication processes. W. Donsbach (Der.) içinde, *The International Encyclopedia of Communication* (ss. 3931-3937). Oxford: Blackwell Publishing.
- Bhusal, M. K. (2020). The World After COVID-19: An opportunity for a new beginning. *International Journal of Scientific and Research Publications (IJSRP)*, 10(05), 735-41.
- Breves, P. ve Schramm, H. (2021). Bridging psychological distance: The impact of immersive media on distant and proximal environmental issues. *Computers in Human Behavior*, 115, 106606.

- Bridgman, A., Merkle, E., Loewen, P. J., Owen, T., Ruths, D., Teichmann, L. ve Zhilin, O. (2020). The causes and consequences of COVID-19 misperceptions: Understanding the role of news and social media. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(3), 1-18.
- Bulton, P ve Bulger M. (2020, Nisan 17.) Keeping children safe online during the COVID-19 pandemic. 14.05.2021 tarihinde <https://www.unicef.org/laos/stories/keeping-children-safe-online-during-covid-19-pandemic> adresinden edinilmiştir.
- Cacioppo, J. T. (2013). Psychology science in the 21st century. *Teaching of Psychology*, 40(4), 304-309.
- Carr, C. T. (2020). CMC is dead, long live CMC!: Situating computer-mediated communication scholarship beyond the digital age. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 25(1), 9-22.
- Chou, W. Y. S., Hunt, Y. M., Beckjord, E. B., Moser, R. P. ve Hesse, B. W. (2009). Social media use in the United States: implications for health communication. *Journal of Medical Internet Research*, 11(4), e48.
- Clark, H., Coll-Seck, A. M., Banerjee, A., Peterson, S., Dalglish, S. L., Ameratunga, S., ... ve Costello, A. (2020). After COVID-19, a future for the world's children? *The Lancet*, 396(10247), 298-300.
- Congar, K. ve Samar, K. (2020, Mart 25). İnsanlığı tehdit eden en büyük tehlike. 20.09.2020 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/03/25/insanligi-tehdit-eden-en-buyuk-10-tehlike> adresinden edinilmiştir.
- Donsbach, W. (2006). The identity of communication research. *Journal of Communication*, 56, 437-448.
- Domaradzki, J. (2021). The Werther effect, the Papageno effect or no effect? A literature review. *International Journal Of Environmental Research and Public Health*, 18(5), 2396.
- Elmqaddem, N. (2019). Augmented reality and virtual reality in education. Myth or reality? *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 14(3), 234-242.
- Fuchs, C. (2011). An Alternative View of Privacy on Facebook. *Information*, 2(1), 140-165. doi:10.3390/info2010140.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital emek ve Karl Marx*. (T. Kalaycı ve S. Oğuz, Çev.) İstanbul: Nota Bene.
- Fuchs, C. (2020). *Sosyal medya: Eleştirel bir giriş*. (D. Saraçoğlu ve İ. Kalaycı, Çev.) İstanbul: Notabene Yayınları.
- Gabbiadini, A., Baldissarri, C., Durante, F., Valtorta, R.R., De Rosa, M. ve Gallucci, M. (2020). Together apart: The mitigating role of digital communication technologies on negative affect during the COVID-19 outbreak in Italy. *Frontiers in Psychology*, 11, 554678. doi: 10.3389/fpsyg.2020.554678
- Geçer, E., Yıldırım, M. ve Akgül, Ö. (2020). Sources of information in times of health crisis: evidence from Turkey during COVID-19. *Journal of Public Health: From Theory to Practice*. doi: 10.1007/s10389.020.01393-x
- Giles, D. (2010). *Psychology of the media*. London: Palgrave Macmillan.
- Gorji, S. ve Gorji, A. (2021) COVID-19 pandemic: the possible influence of the long-term ignorance about climate change. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-5. doi:10.1007/s11356.020.12167-z
- Harper, C. A., Satchell, L. P., Fido, D. ve Latzman, R. D. (2020). Functional fear predicts public health compliance in the COVID-19 pandemic. *International Journal of Mental Health and Addiction*. doi: 10.1007/s11469.020.00281-5
- Heffner, J., Vives, M. L. ve FeldmanHall, O. (2021). Emotional responses to prosocial messages increase willingness to self-isolate during the COVID-19 pandemic. *Personality and Individual Differences*, 110420.
- Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, V. H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., ... ve Bullmore, E. (2020). Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 547-560.
- Jaques, C., Islar, M. ve Lord, G. (2019). Post-Truth: Hegemony on social media and implications for sustainability communication. *Sustainability*, 11(7), 2120.

- Kim, B. ve Kim, D. (2020). Understanding the key antecedents of users' disclosing behaviors on social networking sites: The privacy paradox. *Sustainability*, 12(12), 5163.
- Koeze, E. ve Popper, N. (2020, Nisan 7). The virus changed the way we internet. *The New York Times*. 15.09.2020 tarihinde <https://www.nytimes.com/interactive/2020/04/07/technology/coronavirus-internet-use.html> adresinden edinilmiştir.
- Kularbphetong, K. (2019). The Awareness of environment conservation based on opinion data mining from social media. *International Journal of GEOMATE*, 17(61), 74-79.
- Lambert, H., Gupte, J., Fletcher, H., Hammond, L., Lowe, N., Pelling, M., Raina N., Shahid, T. ve Shanks, K. (2020). COVID-19 as a global challenge: towards an inclusive and sustainable future. *The Lancet Planetary Health*, 4(8), e312-e314.
- Li, K., Cheng, L. ve Teng, C. I. (2020). Voluntary sharing and mandatory provision: Private information disclosure on social networking sites. *Information Processing & Management*, 57(1), 102-128.
- Lin, X. ve Kishore, R. (2021). Social media-enabled healthcare: A conceptual model of social media affordances, online social support, and health behaviors and outcomes. *Technological Forecasting and Social Change*, 166, 120574.
- Lorentzen, H. F., Benfield, T., Stisen, S. ve Rahbek, C. (2020). COVID-19 is possibly a consequence of the anthropogenic biodiversity crisis and climate changes. *Danish Medical Journal*, 67(5), [A205025].
- Lyon, D. (2006). 9/11, synopticon, and scopophilia: watching and being watched. K. D. Haggerty ve R. V. Ericson (Ed.). *The New Politics of Surveillance and Visibility* içinde. Toronto: the University of Toronto Press, 35-54.
- Lyon, D. (2012). *Vesikalı yurttaş: Gözetim aracı olarak kimlik kartları*. (B. Baysal, Çev.). İstanbul: Kalkedon.
- Ma, L., Ding, X., Zhang, X. ve Zhang, G. (2020). Mobile users' self-disclosure behaviour on WeChat: Application of social cognitive theory. *Mobile Information Systems*, 7(1).
- Markowitz, D. ve Bailenson, J. (2019). *Virtual reality and communication*. *Human Communication Research*, 34, 287-318.
- McIntyre, K. ve Gyldensted, C. (2018a). Constructive journalism: An introduction and practical guide for applying positive psychology techniques to news production. *The journal of media innovations*, 4(2), 20-34. doi:10.1080/17512.786.2018.1472527
- McIntyre, K. ve Gyldensted, C. (2018b). Positive Psychology as a theoretical foundation for constructive journalism. *Journalism Practice*, 12(6), 662-678, doi: 10.1080/17512.786.2018.1472527
- Meindl, J. N. ve Ivy, J. W. (2018). Reducing media-induced mass killings: Lessons from suicide prevention. *American Behavioral Scientist*, 62(2), 242-259.
- MMA-Türkiye (2020). *Covid-19 Virüsünün Dijital Medya ve Mobil Üzerindeki Etkisi*. 15.09.2020 tarihinde https://www.mmaglobal.com/files/18._how_covid_-_19_is_affecting_the_mobile_and_digital_world_-_turkish.pdf adresinden edinilmiştir.
- Monserrat-Gauchi, J., Novo-Domínguez, M. ve Torres-Valdés, R. (2019). Interrelations between the media and architecture: Contribution to sustainable development and the conservation of urban spaces. *Sustainability*, 11(20), 5631.
- Nabity-Grover, T., Cheung, C. M. ve Thatcher, J. B. (2020). Inside out and outside in: How the COVID-19 pandemic affects self-disclosure on social media. *International Journal of Information Management*, 55, 102188.
- Neuman, W. R. (2018). *Dijital fark* (G. Metin, Çev.) İstanbul: The Kitap Yayınları.
- Nguyen, M. H., Hargittai, E. ve Marler, W. (2021). Digital inequality in communication during a time of physical distancing: The case of COVID-19. *Computers in Human Behavior*, 120, 106717.

- Ogbodo, J.N., Onwe, E.C, Chukwu, J., Nwasum, C.J., Nwakpu, E.S., Nwankwo, S.U., Nwamini, C., Elem, S. ve Ogbaeja, N.I. (2020). Communicating health crisis: a content analysis of global media framing of COVID-19. *Health Promotion Perspectives*, 10(3), 257-269.
- Okdie, B. M., Ewoldsen, D. R., Muscanell, N. L., Guadagno, R. E., Eno, C. A., Velez, J. A., Dunn, R., O'Mally, J. ve Smith, L. R. (2014). Missed programs (You Can't TiVo This One) why psychologists should study media. *Perspectives on Psychological Science*, 9(2), 180-195.
- Parks, A. C. ve Boucher, E. M. (2020) Positive Psychological Interventions (PPIs) in the age of COVID-19: on the potential impact of digital PPIs on loneliness, *The Journal of Positive Psychology*, 15(5), 569-571, doi: 10.1080/17439.760.2020.1789715
- Raney, A. A., Janicke-Bowles, S. H., Oliver, M. B. ve Dale, K. R. (2020). *Introduction to Positive Media Psychology*. Routledge.
- RTÜK (2019). *Radyo dinleme eğilimleri araştırması*. 17.09.2020 tarihinde <https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSitelер/radyo-dinleme-egilimleri-arastirmasi2020basilmis-versiyon.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Russell, D., Neustaedter, C., Tang, J., Judge, T., ve Olson, G. (2021). Videoconferencing in the Age of COVID: How well has it worked out? 2021 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, Yokohama, Japonya, Mayıs 08-13, 2021. Doi: 10.1145/3411763. 3450398
- Salari, N., Hosseini-Far, A., Jalali, R., Vaisi-Raygani, A., Rasoulpoor, S., Mohammadi, M., Rasoulpoor, S. ve Khaledi-Paveh, B. (2020). Prevalence of stress, anxiety, depression among the general population during the COVID-19 pandemic: a systematic review and meta-analysis. *Globalization and Health*, 16(1), 1-11.
- Saeri, A. K., Ogilvie, C., La Macchia, S. T., Smith, J. R. ve Louis, W. R. (2014). Predicting Facebook users' online privacy protection: Risk, trust, norm focus theory, and the theory of planned behavior. *The Journal of Social Psychology*, 154(4), 352-369.
- Saunders, C. D. (2003). The emerging field of conservation psychology. *Human Ecology Review*, 10(2), 137-149.
- Schiavo, R. (2013). *Health communication: From theory to practice*. New York, NY: Jossey Bass.
- Sharma, T. ve Bashir, M. (2020). Use of apps in the COVID-19 response and the loss of privacy protection. *Nature Medicine*, 26(8), 1165-1167.
- Skinner, B. F. (1982). *Why we are not acting to save the world*. American Psychological Association: Washington D.C. 07.09.2020 tarihinde <http://gator.uhd.edu/~williams/downloads/skinner82.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Strong, P. (1990). Epidemic psychology: a model. *Sociology of Health & Illness*, 12(3), 249-259.
- Sun, R., Rieble, C., Liu, Y. ve Sauder, D. (2020). Connected despite COVID-19: the role of social interactions and social media for wellbeing. *PsyArXiv*. doi: 10.31234/osf.io/x5k8u.
- Sun, T. ve Zhong, B. (2020). Multitasking as multisensory behavior: Revisiting media multitasking in the perspective of media ecology theory. *Computers in Human Behavior*, 104, 106151.
- Sundar, S. S. (Dü.) (2015). *The handbook of the psychology of communication technology*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Talevi, D., Socci, V., Carai, M., Carnaghi, G., Faleri, S., Trebbi, E., Bernardo, A., Capelli, F. ve Pacitti, F. (2020). Mental health outcomes of the CoVID-19 pandemic. *Rivista di Psichiatria*, 55(3), 137-144.
- Telegram'ın kurucusu: Tarihin en büyük dijital göçüne tanık oluyoruz (2021, 14 Ocak). NTV. 14.01.2021 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/telegramin-kurucusu-tarihin-en-buyuk-dijital-gocune-tanik-oluyoruz,PdV78PHQVkalFP2Ti785Og> adresinden edinilmiştir.
- Thakur, V. ve Jain, A. (2020). COVID 2019-suicides: A global psychological pandemic. *Brain, Behavior, and Immunity*, 88, 952.

- Van Dorn, A., Cooney, R. E. ve Sabin, M. L. (2020). COVID-19 exacerbating inequalities in the US. *Lancet*, 395(10232), 1243.
- Vives-Cases, C., Goicolea, I., Hernández, A., Sanz-Barbero, B., Gill, A.K., Baldry, A.C., Schröttle, M. ve Stoeckl, H. (2016) Expert opinions on improving femicide data collection across Europe: A concept mapping study. *PLoS ONE* 11(2): e0148364.
- Waldman, A. E. (2020). Cognitive biases, dark patterns, and the privacy paradox. *Current Opinion in Psychology*, 31, 101-105.
- Wang, Y., McKee, M., Torbica, A. ve Stuckler, D. (2019). Systematic literature review on the spread of health-related misinformation on social media. *Social Science & Medicine*, 240, 11255.
- We Are Social & Hootsuite (2020). *Digital 2020 global overview report*. 07.09.2020 tarihinde <https://wearesocial.com/digital-2020> adresinden edinilmiştir.
- Weil, S. (2020). Two Global Pandemics: Femicide and COVID-19. *Trauma and Memory*, 8(2), 110-112.
- WhatsApp gizlilik sözleşmesi nedir? WhatsApp gizlilik sözleşmesi hangi maddeleri içeriyor? (2021, 13 Ocak). *NTV*. 13.01.2021 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/whatsapp-gizlilik-sozlesmesi-nedir-whatsapp-gizlilik-sozlesmesi-hangi-maddeleri-iceriyor,nTF6eUVSxEaiSuZqal7ZwQ> adresinden edinilmiştir.
- WHO (2019). Suicide in the World: Global Health Estimates. 20.05.2021 tarihinde <https://www.who.int/teams/mental-health-and-substance-use/suicide-data> adresinden edinilmiştir.
- Zentürk, I.T. (2015, Şubat O2). Beş duyu çılgınlığı, sanal aleme ete kemiğe mi bürünüyor. 14.05.2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2015/02/02/5-duyu-cilginligi-sanal-alem-ete-kemige-mi-burunuyor> adresinden edinilmiştir.